

Κεφάλαιο Πρώτο

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

1.1 Εμφάνιση και εξέλιξη της κοινωνικής ψυχολογίας

Η μελέτη της ιστορικής εξέλιξης της κοινωνικο-ψυχολογικής σκέψης δεν έχει μεγάλη σημασία μόνο από την οπτική της διεύρυνσης της πολυμάθειας, αλλά και για την εμβάθυνση και ξεκάθαρη αντίληψη της ουσίας της επιστήμης, του προβληματισμού της και τέλος, για το αντικείμενό της. Η ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας ως επιστήμης είναι σημαντικά “νεότερη” από την ιστορία σε εκείνο, το οποίο οι ερευνητές της τέως ανατολικής Γερμανίας Hibs & M. Forberg (1972) αποκαλούσαν κοινωνικο-ψυχολογική σκέψη. Η ανάγκη να συνειδητοποιηθεί ο χαρακτήρας της αμοιβαίας δραστηριότητας των μορφών επαφής που οικοδομούνται σ’ αυτήν, δεν φαίνεται τόσο παλιά όσο η ίδια η αμοιβαία δραστηριότητα των ανθρώπων. Η ιστορία της πρωτόγονης κοινωνίας μαρτυρεί ότι οι άνθρωποι στην αυγή ακόμη της ανθρωπότητας συγκρούστηκαν με τα κοινωνικο-ψυχολογικά φαινόμενα και με κάποιο τρόπο δοκίμασαν να τα εκμεταλλευτούν.

Για παράδειγμα, στα διάφορα συστήματα των αρχαίων θρησκειών χρησιμοποιήθηκαν τέτοιες μορφές μαζικών διαθέσεων σαν προδιάθεση για την ψυχική μόλυνση που οδήγησε στην επίδραση του όχλου επάνω στο άτομο. Από γενιά σε γενιά μεταβιβάστηκαν ιεροτελεστίες Tanbu και αυτό επέδρασε ως ιδιότυπος ρυθμιστής της ανθρώπινης επαφής. Συγκεκριμένα μυστικά της επίδρασης επάνω στο λαό (μάζα) ήταν γνωστά και στους αρχαίους ρήτορες. Με παρόμοιους ιδιόμορφους τύπους «κοινωνικο-ψυχολογικής σκέψης» η κοινωνική ψυχολογία για μια χιλιετία παρέμεινε ως επιστημονικό αντικείμενο, ένας σχετικά νέος κλάδος της γνώσης.

Η δυσκολία να θεμελιωθεί επιστημονική ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας έγκειται στο ότι αυτή η επιστήμη διαμορφώθηκε από πολλές πηγές και είναι πολύ σύνθετο να καθοριστεί πού ακριβώς, στη μία ή την άλλη επιστήμη, καθορίστηκαν τα στοιχεία της κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης. Όμως ακόμη μεγαλύτερη δυσκολία παρουσίαζε το γεγονός ότι στην περίοδο κατά την οποία η κοινωνική ψυχολογία χάραξε πολύ συγκεκριμένα τις δυνατότητές της ως αυτόνομη επιστήμη, στην εξέλιξή της αμέσως διαμορφώθηκαν δύο αντίθετες παραδόσεις: η μαρξιστική και η μη μαρξιστική. Επομένως η ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας πρέπει να εντάξει την εξέταση αυτών των παραδόσεων, καθώς και την ανακάλυψη των βασικών μεθοδολογικών και θεωρητικών διαφορών τους στις δικές της σύγχρονες μορφές.

Για την εμφάνιση της κοινωνικής ψυχολογίας ως αυτόνομου κλάδου της γνώσης, όπως και για την εμφάνιση κάθε άλλης επιστήμης, έπαιξαν ρόλο δύο είδη αιτιών, κοινωνικές και καθαρά θεωρητικές. Αν οι κοινωνικές αιτίες είναι απαραίτητο να εξεταστούν τη στιγμή της διαμόρφωσης της κοινωνικής ψυχολογίας, τότε η ανάλυση των θεωρητικών αιτιών απαιτεί το ζήτημα να εξεταστεί από δύο πλευρές. Η μία αγγίζει το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο οι κοινωνικο-ψυχολογικές ιδέες ωρίμασαν στα "σπλάχνα" των άλλων κλάδων της γνώσης και προετοίμασαν μόνο την αυτόνομη φάση στην εξέλιξη αυτής της επιστήμης και από την άλλη, η ίδια η εξέλιξη αυτής της επιστήμης. Σύμφωνα με την έκφραση του Piriggin (1971), εδώ πρέπει να αναλυθούν οι εργασίες των "πρόδρομων" της κοινωνικής ψυχολογίας σε αντιδιαστολή με τις εργασίες των δικών της "ανιχνευτών", δηλαδή των ερευνητών οι οποίοι για πρώτη φορά προσπάθησαν να δημιουργήσουν τα πρώτα "πρότυπα" των αληθινών κοινωνικο-ψυχολογικών αντιλήψεων.

Στο σύνολό της η διαδικασία της δημιουργίας των προϋποθέσεων για την κοινωνική ψυχολογία δεν διαφέρει από τη διαδικασία της εξέλιξης κάθε άλλης επιστήμης. Το περιεχόμενό της είναι η καρποφορία των κοινωνικο-ψυχολογικών ιδεών αρχικά στη μήτρα της φιλοσοφίας και αργότερα ο δικός τους σταδιακός διαχωρισμός από το σύστημα της φιλοσοφικής γνώσης. Πράγματι αυτός ο διαχωρισμός δεν πραγματοποιήθηκε άμεσα αλλά μέσω του διαχωρισμού δύο άλλων επιστημών, οι οποίες έδωσαν άμεσα ζωή στην κοινωνική ψυχολογία, της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας.

Πολλοί ερευνητές ή ένα σύνολο ερευνητών επεσήμαναν την ύπαρξη στοιχείων κοινωνικο-ψυχολογικών γνώσεων στους κόλπους των φιλοσοφικών αντιλήψεων. Έτσι για παράδειγμα ο Αμερικανός ερευνητής Ο. Klineberg εκτιμά ότι τα περισσότερα από τα προβλήματα της κοινωνικής ψυχολογίας κυοφορήθηκαν ακριβώς ως προβλήματα στα φιλοσοφικά συστήματα του αρχαίου κόσμου. Ο S. Olport ακόμη ακριβέστερα υποδεικνύει την κατεύθυνση σύμφωνα με την οποία γενάρχης όλων αυτών των προβλημάτων πρέπει να θεωρηθεί ο Πλάτωνας. Πράγματι, σε όλες αυτές τις εποχές της εξέλιξης της φιλοσοφικής γνώσης μπορεί να παρακολουθηθεί ότι μέσα σ' αυτή έγινε η διεργασία για τις ιδέες-κλειδιά της κοινωνικής ψυχολογίας, και ιδιαίτερα για την αρχαία φιλοσοφία τόσο στη φιλοσοφία του Πλάτωνα, όσο και του Αριστοτέλη.

Στη φιλοσοφία των νεότερων χρόνων δεν πρέπει να παραλείψουμε τα ονόματα των Hobs, Lock, Hallvey, Russo, Hegel κ.λπ. Όπως φαίνεται, οι κοινωνικο-ψυχολογικές ιδέες προϋπήρχαν στο σύστημα της ιδεαλιστικής και της υλιστικής φιλοσοφίας. Γενικά, αυτές συνδέονταν άρρηκτα με τη θεώρηση των γενικότερων ψυχολογικών ιδεών και εδώ είναι αρκετά δύσκολο να καθοριστούν "καθαρά" οι κοινωνικο-ψυχολογικές απόψεις. Από την άλλη πλευρά αυτές οι ιδέες υπήρξαν διασκορπισμένες κυριολεκτικά σε σπόρους και δεν έχει νόημα να αναφερθούν και να απαριθμηθούν παραδείγματα, εφόσον η ιστορία της ψυχολογίας στα έγκατα της φιλοσοφικής γνώσης έχει μελετηθεί αρκετά λεπτομερώς.

Οι πηγές και οι μεθοδολογικές βάσεις της μαρξιστικής κοινωνικής ψυχολογίας βρίσκονται στις εργασίες των K. Marx, F. Engels, V. Lenin και σε μια σειρά άλλων μαρξιστών. Στην ανάλυση της ιστορικής διαδικασίας της ανθρώπινης κοινωνίας οι θεμελιωτές του επιστημονικού σοσιαλισμού (κατά παράφραση κομμουνισμού από την πρώην Σοβιετική Ένωση) πολλές φορές χρησιμοποίησαν έννοιες οι οποίες αργότερα μπήκαν στην επι-

στημονική μηχανή της κοινωνικής ψυχολογίας, δηλαδή μετά τη διαμόρφωση της σε αυτόνομη επιστήμη.

Ακόμη, στα πρώιμα έργα των K. Marx και F. Engels ξεκάθαρα μπορεί να εντοπιστεί το ενδιαφέρον τους προς τα κοινωνικο-ψυχολογικά φαινόμενα. Και στις μεταγενέστερες εργασίες τους συχνά επιστρέφουν προς τις κοινωνικές διαθέσεις, τα ταξικά και ομαδικά ενδιαφέροντα, προς τις αυταπάτες και πλάνες των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, προς τις παραδόσεις και τις συνήθειες, δηλαδή προς τα φαινόμενα και τις διαδικασίες οι οποίες τώρα μελετώνται από την κοινωνική ψυχολογία. Η γνωριμία με τις εργασίες των Marx και Engels μας πείθει ότι είναι απόλυτα μη επιβεβαιωμένες οι απόψεις σε μια σειρά αστών κοινωνιολόγων, οι οποίοι αποδίδουν στον μαρξισμό την αγνόηση του ψυχολογικού παράγοντα στην κοινωνική εξέλιξη με την απολυτοποίηση του οικονομικού παράγοντα. Σύμφωνα με τη δικαιολογημένη εκτίμηση του Plehanov (1956) για τον Marx το πρόβλημα για την ιστορία στην ουσία υπήρξε επίσης «**ψυχολογικό πρόβλημα**».

Μία από τις σημαντικότερες ανακαλύψεις των Marx και Engels είναι ο ακριβής προσδιορισμός της ισχυρής επίδρασης του υποκειμενικού, ειδικότερα του κοινωνικο-ψυχολογικού παράγοντα σε όλες τις πλευρές της κοινωνικής ζωής, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής παραγωγής. Η υποτίμηση της εξέλιξης της κοινωνίας με βάση αντικειμενικούς ανεξάρτητους από τη θέληση των ανθρώπων νόμους, παντελώς δεν απομακρύνει την ενεργητικότητα και τη συνειδητή δραστηριότητα του κάθε ανθρώπου. Στο έργο «Λούντβιχ φερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» ο Engels γράφει ότι στα βάθη των κινητήριων δυνάμεων της ιστορίας «αντανακλώνται οι συνειδητές αφυπνίσεις ιδεών στα κεφάλια των ενεργών μαζών και στους καθοδηγητές τους». Αυτές οι αφυπνίσεις επίσης πρέπει να ερευνηθούν προσεκτικά.

Δεν είναι λιγότερο σημαντικό το συμπέρασμα του Marx για τον ρόλο της ανάγκης σαν δύναμη αφυπνιστικής αφετηρίας για ολόκληρη τη διαδικασία της κοινωνικής παραγωγής και σαν προϋπόθεση για την περαιτέρω τελειοποίησή της. Με την ικανοποίηση των πρώτων αναγκών εμφανίζονται ανάγκες υψηλότερου βαθμού, οι οποίες εμφανίζουν συνθετότερη δραστηριότητα.

Στα έργα των Marx και Engels σημαντική αναφορά γίνεται στον χαρακτηρισμό μέχρι την εμφάνιση της ταξικής κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένης και της κοινωνικο-ψυχολογικής πλευράς, αλλά επίσης και στην περιγραφή εκείνων των κοινωνικο-ψυχολογικών αναγκών στην κοινωνική συνείδηση οι οποίες συνόδευσαν τη δόμηση της ταξικά ανταγωνιστικής κοινωνίας. Μέσω της ανάλυσης των νεοεμφανιζόμενων μορφών της ιδιοκτησίας και των σχέσεων της εκμετάλλευσης και της ανισότητας για πρώτη φορά στην ιστορία της επιστήμης είχαν ερμηνευθεί οι αιτίες της ηθικής κατάρρευσης και της εμφάνισης επικίνδυνων παρεκκλίσεων, για τη διάδοση της υποκρισίας και της θηριωδίας, για τη μετατροπή της απληστίας και του εγωισμού σε κανόνα της ζωής – κοινωνικο-ψυχολογικών φαινομένων τα οποία ακριβώς καθόρισαν την απο-ηθικοποίηση της κοινωνίας κατά τη μετάβαση από το πρωτόγονο-κοινωνικό στρώμα προς το δουλοκτητικό.

Οι θεμελιωτές του μαρξισμού αφιέρωσαν σημαντικές δυνάμεις στην ταξική ψυχολογία. Αυτοί μας άφησαν πρότυπα της εμβαθυμένης, περιεκτικής ανάλυσης της ψυχολογίας των διαφορετικών τάξεων και των άλλων κοινωνικών κοινοτήτων της σύγχρονης τους καπιταλιστικής κοινωνίας. Ανέλυσαν τη συνηθισμένη συνείδηση των διαφορετικών

κοινωνικών ομάδων με την οπτική του, πώς αντανακλώνται σ' αυτήν οι αντικειμενικές συνθήκες της ζωής, με ποιες αντιλήψεις, συνήθειες, παραδόσεις, γνωρίσματα του χαρακτήρα και είδη συμπεριφοράς χαρακτηρίζεται αυτή. Στα έργα τους εμείς βρίσκουμε κοινωνικο-ψυχολογικά χαρακτηριστικά των σύγχρονών τους τάξεων στις ευρωπαϊκές χώρες, της δυτικής φεουδαρχικής αριστοκρατίας και της νέας αρπακτικής αστικής τάξης απέναντι στο προλεταριάτο, μια μικρή αριστοκρατία από την πόλη και το χωριό με έπαρση και ανικανότητα για δράση. Στις εργασίες τους επίσης αποδεικνύεται το δυναμικότερο στοιχείο της μαζικής συνηθισμένης συνείδησης –οι κοινωνικές διαθέσεις και η σχέση τους με τους παράγοντες που ρυθμίζουν τη δραστηριότητα και τη συμπεριφορά των ανθρώπων στις διάφορες καταστάσεις, συμπεριλαμβανομένου και του πολιτικού αγώνα.

Το ενδιαφέρον για τα κοινωνικο-ψυχολογικά φαινόμενα και τις διαδικασίες και η ερμηνεία της επιρροής τους στη δραστηριότητα και τη συμπεριφορά των ανθρώπων στην κοινωνία έδωσαν τη δυνατότητα στους Marx και Engels να αναδείξουν τόσο την προηγούμενη ιστορία, όσο και τη σύγχρονη τους κοινωνική εξέλιξη σε ολόκληρο τον πλούτο και την καθαρότητά τους. Παρατηρώντας τα κοινωνικο-ψυχολογικά φαινόμενα και τις διαδικασίες οι Marx και Engels μπόρεσαν με πειστικότητα να κρίνουν τις αλλαγές που επέρχονται στη σύγχρονη τους κοινωνία και τις συγκεκριμένες εκδηλώσεις των ανακαλυπτόμενων σ' αυτές νόμων και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ τους στον κοινωνικό βίο και την κοινωνική συνείδηση.

Μεγάλη προσοχή στα κοινωνικο-ψυχολογικά ζητήματα αφιέρωσε ο Lennin στα έργα του. Παρέχει λεπτομερή ψυχολογικά χαρακτηριστικά του ρώσικου προλεταριάτου και των χωρικών μέχρι την επαναστατική εποχή. Αναλύοντας τις κοινωνικο-ιστορικές συνθήκες των δύο αυτών τάξεων της ρωσικής κοινωνίας, ο Lennin κατάφερε να οδηγηθεί στο συμπέρασμα για τη μεταβολή της κοινωνικής και επαναστατικής συνείδησης των προερχόμενων από τα περιβάλλοντα της υπαίθρου με τη δική τους δουλική υπακοή μπροστά στην εξουσία και των ιδιοκτητικών τους ενστίκτων σε ελεύθερους αγωνιστές με το ατίτασο επαναστατικό πάθος στους φορείς του αισθήματος για την ομαδοποίηση (collectivity) και την ταξική αλληλεγγύη.

Σε μια σειρά εργασιών του ο Lennin επέστησε την προσοχή στο πρόβλημα για την εμφύτευση της ταξικής αυτοσυνείδησης και της συγκινησιακής πλευράς. Ευρέως είναι γνωστή η λενινιστική αντίληψη ότι *«ούτε ένας ζωντανός άνθρωπος δεν μπορεί να μην σταθεί στην πλευρά της μίας ή της άλλης τάξης»* (αφού κατανόησε τις αλληλοσυμπεριφορές τους), δεν μπορεί να μην χαίρεται με την επιτυχία της δεδομένης τάξης, δεν μπορεί να μην πικραθεί από τις αποτυχίες της, δεν μπορεί να μην μιλήσει με αγανάκτηση ενάντια σε εκείνους οι οποίοι είναι εχθρικοί σ' αυτήν την τάξη, ενάντια σε εκείνους οι οποίοι παρεμποδίζουν την πορεία προς την ανάσχεση των οπισθοδρομικών αντιλήψεων κ.ά.

Στα έργα του Lennin εμπεριέχεται η αντίληψη των αλληλοσυμπεριφορών της επαναστατικής εμπροσθοφυλακής και των μαζών η οποία περικλείει και κοινωνικο-ψυχολογικές συνθήκες για την πρακτική δραστηριότητα του επαναστατικού κόμματος. «Οι καλύτερες εμπροσθοφυλακές» – παρατηρεί ο ίδιος – «εκφράζουν τη συνείδηση, τη βούληση, το πάθος, τη φαντασία των δεκάδων χιλιάδων, ενώ η επανάσταση πραγματοποιείται σε στιγμές ιδιαίτερης ανόδου και έντασης σε όλες τις ανθρώπινες ικανότητες από τη συνείδηση, τη βούληση, το πάθος, τη φαντασία των δεκάδων εκατομμυρίων, καταπιεσμένων

από τον οξύτατο ταξικό αγώνα». Ο Lenin υπολόγισε ότι εχέγγυο για την επιτυχία του μαρξιστικού κόμματος είναι οι επικλήσεις της εμπροσθοφυλακής να αντιστοιχούν στις διαθέσεις των μαζών, στις πλέον επείγουσες ανάγκες τους.

Στο θεωρητικό τους βάθος ξεχωρίζουν οι παρατηρήσεις του Lenin για τα προβλήματα εθνικού χαρακτήρα που αφορούν στην ψυχική μορφή των εθνών, του εθνικού πολιτισμού και της εθνικής πολιτικής. Στρέφει την προσοχή του όπου υπάρχουν διαφορές στην ψυχολογία των ανθρώπων οι οποίοι πριν ανήκαν στα καταπιεζόμενα και καταπιεστικά έθνη. Στη θεωρητική του κληρονομιά υπάρχουν πολλές σκέψεις για την κοινωνικο-ψυχολογική πλευρά των κοινωνικών σχέσεων και γι' αυτές αναμένεται λεπτομερής μελέτη από την άποψη ότι ενδιαφέρουν την κοινωνική ψυχολογία (Porsnef, 1966).

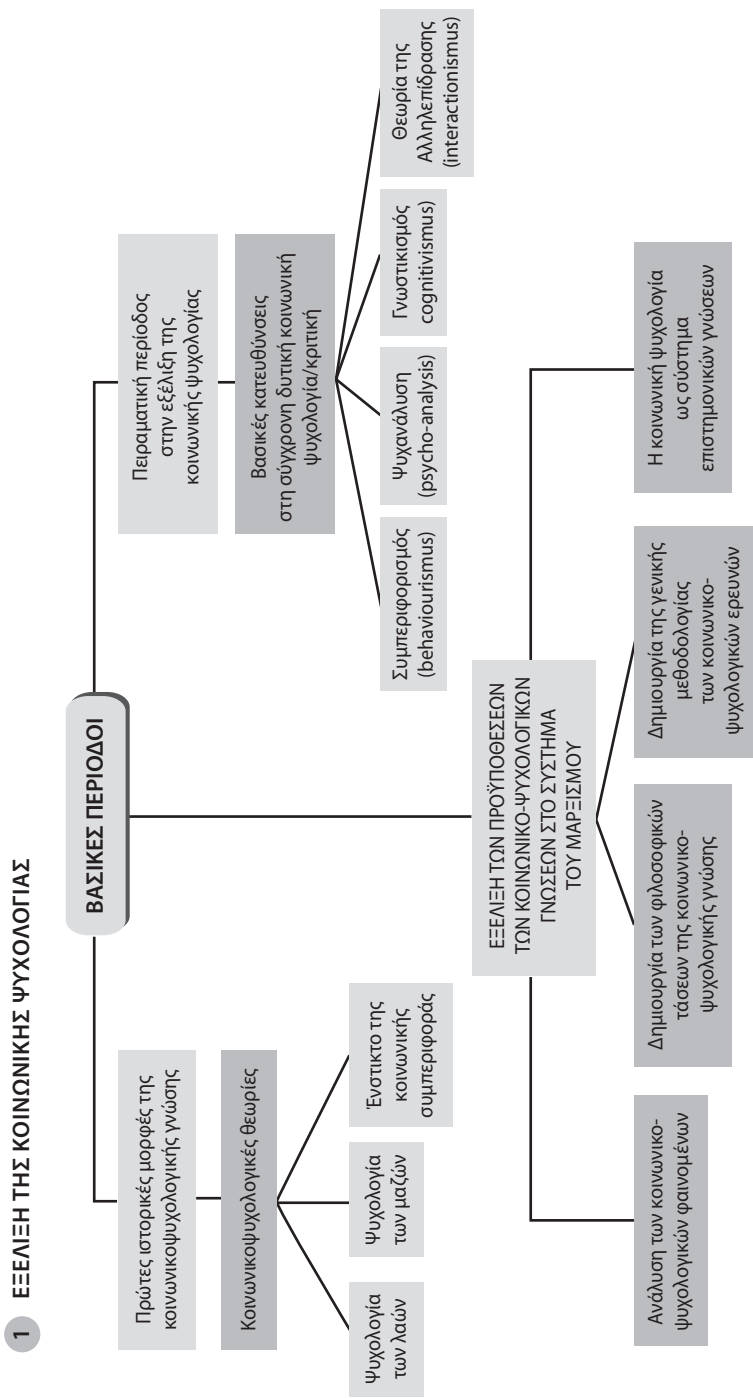
Σημαντικές παρατηρήσεις και συμπεράσματα για την κοινωνική ψυχολογία υπάρχουν και στις εργασίες φημισμένων μαρξιστικών παραγόντων του διεθνούς εργατικού κινήματος – των A. Labriola, G. Plehanov, F. Merning, R. Luxembourg, A. Gramsci, A. Bebel κ.λπ. Τέτοιες παρατηρήσεις πάνω στα γεγονότα (στοιχεία) κοινωνικο-ψυχολογικού τύπου και της γενίκευσής τους βοήθησαν να προσανατολιστούν ορθά προς τη σύγχρονή τους πολιτική τοποθέτηση και να ανακαλύψουν τις τάσεις για τη μετέπειτα εξέλιξη, μέσω των περιόδων της ανάπτυξης της επαναστατικής κατάστασης ή κρίσης. Συγχρόνως αυτές οι παρατηρήσεις θα δώσουν μάχη με τις καταγεγραμμένες και καθαρά ιδεαλιστικές ιδέες και αντιλήψεις των αστών κοινωνιολόγων για το «πνεύμα του λαού», για τον «ομαδικό νο» (λογική), για τη «συλλογική ομαδική ψυχή» από τη μία και από την άλλη με θεωρητικές δομήσεις οι οποίες κήρυτταν μυστικιστική τακτική προς τις ιστορικές τύχες των λαών. Ένας από τους αντιπαρτιθέμενους σ' αυτές τις αντιλήψεις του συστήματος με υλιστικές απόψεις για τα κοινωνικο-ψυχολογικά φαινόμενα και διαδικασίες ήταν ο Ιταλός μαρξιστής Labriola (1960).

Σημαντική συμβολή για τη δημιουργία των βάσεων της μελλοντικής μαρξιστικής κοινωνικής ψυχολογίας έχει ο Plehanov (1957). Σ' αυτόν οφείλεται η εισαγωγή στην επιστήμη της έννοιας «κατάσταση της συνείδησης» σε σχέση με την κοινωνία και τις τάξεις, υπό την οποία ορίζεται η «κυρίαρχη διάθεση των αισθημάτων και των λογικών σε μια δεδομένη κοινωνική τάξη και δεδομένη χώρα σε δεδομένο χρόνο», αλλά ακόμα και η ένταξη στον κύκλο των επιστημονικών προβλημάτων του ζητήματος τόσο των διαφορών μεταξύ των δυναμικών και των σταθερών στοιχείων της αντικειμενικής συνείδησης όσο και της συσχέτισης του ζητήματος με τους νόμους της κοινωνικής ψυχολογίας. Σ' αυτόν ανήκει η ιδέα ότι η ιδεολογία ως θεωρητικά συστηματοποιημένη έκφραση των ταξικών ενδιαφερόντων και ιδεών συμμαχεί στις κοινωνικο-ψυχολογικές διαμορφώσεις σε ορισμένη εποχή.

1.2 Βασικές περίοδοι στην εξέλιξη της κοινωνικής ψυχολογίας

Πριν από την εμφάνιση της κοινωνικής ψυχολογίας ως επιστήμης υπήρξε μια μακρά περίοδος συγκέντρωσης γνώσεων για τον άνθρωπο και την κοινωνία. Το ενδιαφέρον για την ανθρώπινη συμπεριφορά και την αμοιβαία επιρροή της στους ανθρώπους και στην κοινωνία έχει εμφανιστεί πολύ νωρίς. Οι παρατηρήσεις για την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων υστερούν σε σχέση με τις εργασίες των σκεπτικιστών πολλών αιώνων νωρίτερα, υπήρξαν δε η βάση πάνω στην οποία στη συνέχεια εμφανίζεται η κοινωνική ψυχολογία.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.

Το διάγραμμα είναι απλά ενημερωτικό· οι φοιτητές, μπορούν να αναζητήσουν τις πηγές μόνι τους για την ιστορία της ψυχολογίας.

Πρώτες μορφές της κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης

Στη «Πολιτεία» του Πλάτωνα, στα «Πολιτικά» και «Ηθικά» του Αριστοτέλη, στις εργασίες των πρώιμων αστών σκεπτικιστών – Μοντεσκιέ, Χομπς, Λοκ, Ελβέτικο, Ρουσσό κ.ά. – εμπεριέχονται πολλές (αν και διάσπαρτες και πολλές φορές όχι διαδοχικές) παρατηρήσεις, οι οποίες αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, σχετικά με τη συμπεριφορά των ανθρώπων, επιφέροντας αλλαγές στην κοινωνία, τη δημοκρατία, τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα. Πολλές από τις αναφερόμενες σ' αυτές παράγωγες ιδέες αναπτύχθηκαν στη μετέπειτα επιστημονική διεργασία. Κάποιες ιδέες-συνήθειες και αντιφάσεις έδωσαν ώθηση για την επιστημονική τους αμφισβήτηση και μ' αυτόν τον τρόπο αποδείχθηκαν ωφέλιμες στην προετοιμασία για την εμφάνιση της κοινωνικής ψυχολογίας.

Άμεση ώθηση στον διαχωρισμό της κοινωνικής ψυχολογίας σε αυτόνομο κλάδο της γνώσης έδωσαν οι εργασίες ομάδας κοινωνιολόγων από τα μέσα και στα τέλη του 19ου αιώνα. Στηριζόμενοι στις θεϊκιστικές ιδέες του Olport και του Young, επιδίωξαν να υποβαθμίσουν όλα τα κοινωνικά φαινόμενα, μέχρι και τα ψυχολογικά, αγνοώντας απόλυτα ή μερικώς την επίδραση των οικονομικών νόμων και μ' αυτόν τον σκοπό άρχισαν προσεκτικά να μελετούν τα ετερόμορφα κοινωνικο-ψυχολογικά φαινόμενα.

Στους θεμελιωτές της κοινωνικής ψυχολογίας εντάσσονται ο γάλλος νομικός G. Tard (1843-1904), ο γάλλος κοινωνιολόγος Gust. Lebon (1841-1931), ο αμερικανός ψυχολόγος W. McDugual (1971-1938). Στο επιστημονικό τους έργο είναι χαρακτηριστικές οι επίμονες δοκιμές τους να βρουν κάποια καθολική ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων από τις αρχές της ψυχολογίας. Ο Tard (1903) εκτιμούσε ως τέτοια αρχή τη **μίμηση**, ο Lebon (1896) την **ψυχική μόλυνση**, ο McDougall (1916) τα **ένστικτα**. Με τη δράση τους αυτή η ομάδα αστών επιστημόνων, οι οποίοι εξήγαγαν τις κοινωνικές νομοτέλειες από τις ιδιότητες της ατομικής ψυχολογίας του ανθρώπου και από τα ασυνείδητα φαινόμενα και ένστικτα των ανθρώπων, δημιούργησαν ιδιαίτερο ρεύμα στην αστική κοινωνιολογία, το οποίο εμπεριέχεται ειδικότερα στη θεωρία της ψυχολογίας των μαζών, μια ανοιχτή ταξική θεωρία που εκφράζει τα ενδιαφέροντα της διοικούσας τάξης των καπιταλιστικών χωρών.

Οι ερευνητές οι οποίοι εργάστηκαν λίγο αργότερα, παρομοίως προσπάθησαν να ανακαλύψουν ενιαίες αρχές για ολόκληρη την πολυμορφία που χαρακτηρίζει τα κοινωνικά και ψυχικά φαινόμενα, υποστηρίζοντας μόνο ως βασικούς παράγοντες την **επιθυμία** (L. Word), τη **στάθμιση (εξίσωση) της προσωπικότητας μέσω των μαζών** (S. Singele), τη **σεξουαλική έλξη** (S. Freud). Όλες οι προσπάθειες αυτού του είδους υπήρξαν καταδικασμένες σε αποτυχία, διότι ξεκινούσαν από λάθος προϋπόθεση. Αντικατέστησαν την οικονομική και ταξική τακτική με την ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων ή με καθαρά ψυχολογικές αναλύσεις της συμπεριφοράς της μάζας και του όχλου, τοποθετώντας πάνω απ' αυτήν τον ήρωα, με την απολυτοποίηση σε κάθε μοναδικό γνώρισμα σαν κύριο κίνητρο για τη δραστηριότητα της συμπεριφοράς των ανθρώπων. Ωστόσο αυτοί ανακάλυψαν νέους ερευνητικούς τομείς στην επιστήμη.

Κατά την πρώτη εικοσαετία του 19ου αιώνα διαμορφώνεται η πειραματική κοινωνική ψυχολογία δομημένη πάνω σε πειραματικές και μαθηματικές μεθόδους. Αυτή η περίοδος εμφανίζεται με τις εργασίες του γερμανού ψυχολόγου V. Maude για τη χρήση των πειραματικών μεθόδων στην έρευνα της μαζικής ψυχολογίας και του αμερικανού ψυχολόγου F. Olport,) ο οποίος γενίκευσε τη δοκιμή στον κοινωνικο-ψυχολογικό πειρα-

ματισμό και επεξεργάστηκε τη γενική μεθοδολογία στο ομαδικό πείραμα (Kuzmin, 1967).

Οι δικές τους πολυάριθμες έρευνες οδήγησαν την τεχνική του κοινωνικού-ψυχολογικού πειράματος στην υψηλή τελειοποίηση, η οποία επέτρεψε να αυξηθεί η αντικειμενική εγκυρότητα των λαμβανόμενων στοιχείων και η εξαγωγή από αυτά ασφαλών συμπερασμάτων. Ακριβώς σε αυτή τη βάση εξηγείται η περίφημη αποτελεσματικότητα των λαμβανόμενων από το πείραμα οδηγιών και υποδείξεων, οι οποίες ευρέως χρησιμοποιούνται στις καπιταλιστικές χώρες για την οργάνωση της παραγωγής στην «κοινωνική μηχανή», στην προπαγάνδα, τη διαφήμιση κ.λπ. Σε αυτές τις έρευνες ξεπεράστηκαν πολλές διαμορφωμένες αντιλήψεις που βγήκαν με επαγωγικό τρόπο. Τη θέση τους πήραν κάποια ακριβέστερα συμπεράσματα και πρακτικές οδηγίες και προτάσεις για την επίλυση ζητημάτων παραγωγής στις μαζικές επικοινωνίες, στο στρατό και σε πολλά άλλα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο μεθοδολογικός περιορισμός της αστικής κοινωνικής ψυχολογίας προσανατολίζει τους εκπροσώπους της προς την έρευνα περιορισμένων και εξειδικευμένων ζητημάτων. Αρκετά χαρακτηριστικό παράδειγμα γι' αυτό δίνουν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι στις δυτικές χώρες. Κεντρική θέση στην κοινωνική ψυχολογία στις ΗΠΑ και στη Γαλλία καταλαμβάνει η έρευνα των μικρών ομάδων, η μελέτη της συμπεριφοράς του ατόμου σε συνάρτηση με τον δικό του εγγύτερο κοινωνικό περίγυρο με τον οποίο έχει άμεση αλληλεπίδραση.

Η διολίσθηση στις έρευνες της μικρής ομάδας λογικά οδήγησε τους εκπροσώπους αυτής της κατεύθυνσης στον χώρο της αστικής ψυχολογίας στην επιδίωξη να μετατρέψουν τον εμπειρισμό σε μοναδική μέθοδο για την αναζήτηση της αλήθειας και την ανακάλυψη των νομοτελιών και των μηχανισμών της δημιουργίας και της συμπεριφοράς των κοινοτήτων, ομάδων και ατόμων. Οι μικροκοινωνικές σχέσεις μηχανικά μεταφέρονται στη ζωή της κοινωνίας γενικώς, με την πλήρη αγνόηση του ταξικού οικονομικού χαρακτήρα των μακροκοινωνικών σχέσεων. Οι συγκρούσεις στην κοινωνία παίρνουν στενή ψυχολογική ερμηνεία, η οποία καλύπτει την αληθινή κατάσταση των πραγμάτων. Πάνω στην ψυχολογία επιβάλλονται μη υπαρκτές γι' αυτήν λειτουργίες και παρεμβάλλονται διαδικασίες οι οποίες καθορίζονται από τα κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα, αλλά όχι εντελώς από τους ψυχικούς νόμους. Η κοινωνική ψυχολογία εξετάζεται ως επιστήμη η οποία αξιώνει ότι ερευνά την κοινωνία και την εξέλιξη των κοινωνικών νομοτελιών αντικαθιστώντας τες με ψυχολογικές.

Αναλαμβάνοντας τον ρόλο της κοινωνιολογικής θεωρίας, η αστική κοινωνική ψυχολογία δίνει πολλές συνταγές για την τελειοποίηση της αστικής κοινωνίας. Βεβαίως χωρίς μεταβολή στην υπάρχουσα σειρά, στην παραγωγή και στις σχέσεις μεταξύ συμμετεχόντων στην παραγωγή, αλλά μόνο μέσω μεταβολής της δομής των μικρο-ομάδων και επαναδόμησης των σχέσεων στην αντίληψη της προσωπικότητας. Υπό αυτήν την ιδέα διοικείται ένα τεράστιο σύνολο σχολών και κατευθύνσεων στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Δίνοντας ελλιπή ερμηνεία για τις σχέσεις μεταξύ ατόμου, ομάδας και κοινωνίας, η αστική κοινωνική ψυχολογία προτείνει λανθασμένη και περιορισμένη εξέταση της δομής και των νομοτελιών της ίδιας της «μικρής ομάδας», η οποία παρουσιάζεται σαν επιφάνεια ή πεδίο για τη μηχανική αλληλεπίδραση των ατόμων (Parigin, 1967).

Κοινωνικο-ψυχολογικές θεωρίες

Αυτές οι αμοιβαίες επιδιώξεις πραγματοποιούνται στα μέσα του 19ου αιώνα και δίνουν ζωή στις πρώτες μορφές της ουσιαστικής κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης. Πριν να φτάσουμε στον καθορισμό τους, είναι απαραίτητο να περιγραφεί εκείνη η γενική ατμόσφαιρα, μέσα στην οποία γεννιούνται αυτές οι πρώτες θεωρίες. Αυτές ακόμη δεν μπορούν να βασιστούν σε οποιαδήποτε πρακτική, αλλά τουναντίον ομοιάζουν πολύ με εκείνες τις δομές στα καθολικά εγκυκλοπαιδικά σχήματα, τα οποία είναι παρόντα στην κοινωνική φιλοσοφία εκείνης της εποχής. Εκείνες οι αντιλήψεις που αναπόφευκτα δημιουργήθηκαν με βάση τους κανόνες της φιλοσοφικής γνώσης, υπήρξαν κατηλεγκτικές, θεωρητικές και η κοινωνική ψυχολογία σ' αυτή της τη μορφή παίρνει τον χαρακτήρα της άκρως περιγραφικής επιστήμης. Από ολόκληρη την πολυμορφία των πρώτων κοινωνικο-ψυχολογικών θεωριών συνήθως διακρίνονται τρεις, οι οποίες είναι οι σημαντικότερες: η *ψυχολογία των λαών*, η *ψυχολογία των μαζών* και η *θεωρία των ενστίκτων* στην κοινωνική συμπεριφορά.

Οι γερμανοί ερευνητές H. Hibs και M. Forberg προτείνουν την αρχή με την οποία μπορούν να ταξινομηθούν αυτά τα πρώτα κοινωνικο-ψυχολογικά συστήματα. Ως τέτοια αρχή (ή κριτήριο για τον διαχωρισμό τους) ορίζεται ο τρόπος με τον οποίο αναλύονται οι αλληλοσυμπεριφορές μεταξύ προσωπικότητας και κοινωνίας. Για την επίλυση αυτού του προβλήματος θεωρητικά είναι εφικτές δύο δυνατότητες: αναγνώριση της πρωτιάς στην προσωπικότητα ή της πρωτιάς στην κοινωνία. Σε αυτή την περίπτωση ως παράδειγμα για τη δεύτερη λύση θα προταθεί η ψυχολογία των λαών, ενώ ως παράδειγμα για την πρώτη λύση η ψυχολογία των μαζών και η θεωρία των ενστίκτων στην κοινωνική συμπεριφορά. Και οι δύο λύσεις θα έχουν διάρκεια στην ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας στις επόμενες περιόδους της εξέλιξής της και εξαιτίας αυτού πρέπει να εξετάσουμε ιδιαίτερα προσεκτικά τη χάραξη αυτών των δύο τάσεων.

Η **ψυχολογία των λαών** ως μία από τις πρώτες μορφές των κοινωνικο-ψυχολογικών θεωριών διαμορφώνεται στα μέσα του 19ου αιώνα στη Γερμανία. Από την οπτική γωνία του αποδεκτού για εμάς κριτηρίου η λαϊκή ψυχολογία προτείνει μια "συλλογική" λύση στο ζήτημα της αντιστοιχίας της προσωπικότητας και της κοινωνίας: σ' αυτήν επιτρέπεται η ύπαρξη της «υπερατομικής ψυχής» που υποτάσσεται στην «υπερατομική ολότητα» όπως είναι ο λαός (έθνος). Η διαδικασία της διαμόρφωσης των εθνών, η οποία πραγματοποιείται εκείνο τον καιρό στην Ευρώπη, αποκτά ιδιαίτερη μορφή στη Γερμανία σε σχέση με την αναγκαιότητα για την ένωση διαμελισμένων φεουδαρχικών γαιών. Αυτή η ιδιαίτερη μορφή αντανακλάται σε μια σειρά θεωρητικών αντιλήψεων της γερμανικής κοινωνιολογίας εκείνης της εποχής, ενώ επιφέρει συγκεκριμένη επίδραση και στην ψυχολογία των εθνών ή των λαών. Ως θεωρητικές της πηγές χρησιμεύουν η διδασκαλία του Heggel για το «λαϊκό πνεύμα» (ή μαζικό πνεύμα) και η ιδεαλιστική ψυχολογία του Herbert, η οποία σύμφωνα με την έκφραση του Jiarusevski υπήρξε «*υβρίδιο μεταξύ της θεωρίας της μονάδας – του ατομικού συνειρμισμού όχι του μαζικού – της λειψίας και του αγγλικού συνειρμισμού*». Η ψυχολογία των λαών δοκιμάζει να ενώσει αυτές τις δύο τακτικές.

Ως άμεσοι ιδρυτές της ψυχολογίας των λαών εμφανίζονται ο φιλόσοφος Moris Lacharus (1824-1903) και ο γλωσσολόγος Henrych Stayrtal (1923-1893). Το 1859 ιδρύεται το περιοδικό *Ψυχολογία των λαών και Γλωσσολογία* στο οποίο δημοσιεύτηκε το άρθρο

τους *Εισαγωγικές σκέψεις για την ψυχολογία των λαών*. Σ' αυτό διατυπώθηκε η σκέψη ότι η κύρια δύναμη της ιστορίας είναι ο λαός ή το «πνεύμα του συνόλου» (Allgeist) όπως εκφράζεται στην τέχνη, τη θρησκεία, τους μύθους, τα έθιμα κ.λπ, ενώ η ατομική συνείδηση είναι μόνο προϊόν της, ένας κρίκος σε κάποια ψυχική σχέση. Καθήκον της κοινωνικής ψυχολογίας είναι να «γνωρίσει την ψυχολογική ουσία του πνεύματος του λαού και να ανακαλύψει τους νόμους που διέπουν την πνευματική του δραστηριότητα».

Στη συνέχεια οι ιδέες για την ψυχολογία του λαού διευρύνονται από τον W. Wundt (1832-1920). Για πρώτη φορά ο Wundt διατυπώνει τις ιδέες του με αυτή την αφορμή το 1863 στις *Διαλέξεις για την ψυχή του ανθρώπου και των ζώων*. Η ιδέα του εξελίσσεται και διαμορφώνεται παίρνοντας το 1900 στον πρώτο τόμο της δεκάτομης *Ψυχολογίας των λαών*. Ακόμη στις *Διαλέξεις* στην εισαγωγή του ακαδημαϊκού συγγράμματος για το αντικείμενο που δίδασκε στη Heidelberg, ο Wundt εκθέτει τη σκέψη ότι η ψυχολογία πρέπει να συνίσταται από δύο μέρη: τη φυσιολογική ψυχολογία και την ψυχολογία των λαών. Αντίστοιχα για κάθε μέρος ο Wundt γράφει θεμελιώδεις εργασίες και έτσι παρουσιάζεται στο δεύτερο μέρος η «ψυχολογία των λαών». Κατά τον Wundt η φυσιολογική ψυχολογία είναι πειραματική επιστήμη, όμως το πείραμα δεν είναι κατάλληλο για την έρευνα των ανώτερων ψυχικών διαδικασιών – ομιλίας και σκέψης. Εξαιτίας αυτού, ακριβώς απ' αυτή την «αφετηρία» αρχίζει η ψυχολογία των λαών. Σ' αυτήν πρέπει να εφαρμοστούν άλλες μέθοδοι και επακριβής ανάλυση των προϊόντων του πολιτισμού όπως γλώσσα, μύθοι, έθιμα, τέχνη.

Ο Wundt δεν αποδέχθηκε την ακαθόριστη έννοια «συνολικό πνεύμα» και προσδίδει στην ψυχολογία των λαών μια πιο ρεαλιστική μορφή, η οποία του επιτρέπει ακόμη και να προτείνει ένα πρόγραμμα για εμπειρικές έρευνες στη μελέτη της γλώσσας, των μύθων και των εθίμων. Στη δική του εκδοχή η ψυχολογία των λαών γίνεται συμπαγής ως περιγραφική επιστήμη, η οποία αξιώνει την ανακάλυψη νόμων. Στη Ρωσία οι απόψεις για την ψυχολογία των λαών εξελίσσονται με τη διδασκαλία του φημισμένου γλωσσολόγου A. Potrebín. Παρά τις διαφορές στους τρόπους των Lacharus και Stayntal, των Wundt και Potrebín, η βασική ιδέα της αντίληψής τους είναι κοινή: η ψυχολογία συγκρούεται με φαινόμενα τα οποία δεν έχουν τις ρίζες τους στην ατομική συνείδηση αλλά στη συνείδηση του λαού και εξαιτίας αυτού πρέπει να υπάρχει έστω ένας ελάχιστος ειδικός χώρος για αυτή την επιστήμη, που θα ασχολείται με τα προβλήματα που ανακύπτουν, εφαρμόζοντας ειδικές, διαφορετικές από τη συνηθισμένη ψυχολογία, μεθόδους.

Βεβαίως, οι βάσεις για την ψυχολογία των λαών είχαν εμφανώς ιδεαλιστικό χαρακτήρα, όμως παρά τη λαθεμένη φιλοσοφική τους βάση αυτές οι αντιλήψεις έθεσαν ένα ζήτημα αρχής, ότι υπάρχει κάτι εκτός της ατομικής συνείδησης, το οποίο χαρακτηρίζει την ψυχολογία της ομάδας και η ατομική συνείδηση σε σημαντικό βαθμό καθορίζεται απ' αυτό. Φυσικό ήταν ότι αυτή η ιδέα μπόρεσε να αποκτήσει λογική μορφή, σε συνθήκες υλιστικής θεώρησης του ψυχισμού, αλλά στα χέρια των ιδρυτών της ψυχολογίας των λαών η ωφέλιμη αφεαυτού άποψη απέκτησε ιδεαλιστική απόχρωση.

Η **ψυχολογία των μαζών** αντιπροσωπεύει μια άλλη μορφή των πρώτων κοινωνικο-ψυχολογικών θεωριών, εφόσον αυτή σύμφωνα με τα προτεινόμενα κριτήρια δίνει λύση στο ζήτημα της αλληλοσυμπεριφοράς της προσωπικότητας με την κοινωνία πέρα από τις ατομικιστικές θεωρήσεις. Αυτή η θεωρία γεννιέται στη Γαλλία στο δεύτερο μισό

του 19ου αιώνα. Οι αρχές της θεμελιώνονται στην αντίληψη για τη μίμηση του G. Tard. Σύμφωνα με τον Tard, η κοινωνική συμπεριφορά δεν μπορεί να ερμηνευθεί με άλλον τρόπο, παρά μόνο με τη βοήθεια της ιδέας για τη μίμηση.

Όμως, η επίσημη ακαδημαϊκή ψυχολογία δοκιμάζει να την ερμηνεύσει, αγνοώντας το στοιχείο της έξαψης (πάθους) και εξαιτίας αυτού απέτυχε. Να γιατί η ιδέα της μίμησης παίρνοντας υπόψη τα άλογα στοιχεία της κοινωνικής συμπεριφοράς αποδεικνύεται παραγωγικότερη. Ακριβώς αυτές οι δύο ιδέες του Tard – ο ρόλος των άλογων στοιχείων στην κοινωνική συμπεριφορά και ο ρόλος της μίμησης – γίνονται δεκτές από τους άμεσους ιδρυτές της ψυχολογίας των μαζών. Αυτοί είναι ο Ιταλός δικηγόρος C. Singele (1868-1913) και ο Γάλλος κοινωνιολόγος G. Lebon (1841-1931). Ο Singele στηρίζεται κυρίως στη μελέτη ποινικών δικών, στις οποίες γοητεύεται από το στοιχείο της έξαψης, του πάθους. Ως κοινωνιολόγος ο Lebon δίνει μεγαλύτερη σημασία στην επίδραση την οποία έχει το πρόβλημα της αντιπαράθεσης των μαζών με την ελίτ σε μια κοινωνία. Το 1905 εκδίδεται η βασική του εργασία *Ψυχολογία των λαών και των μαζών* στην οποία παρουσιάζεται η ουσία της θεωρίας του.

Κατά τον Lebon κάθε συγκέντρωση των ανθρώπων αποτελεί τη “μάζα” της οποίας το κύριο γνώρισμα είναι η απώλεια της ικανότητας για παρατήρηση. Τυπικά γνωρίσματα της συμπεριφοράς του ανθρώπου στη μάζα είναι: η απώλεια της προσωπικότητας (που οδηγεί στην επικράτηση παρορμητικών, ενστικτωδών αντιδράσεων), η ακραία κυριαρχία του ρόλου των συναισθημάτων στη λογική (η οποία οδηγεί στην εμφάνιση των διαφόρων επιδράσεων), η γενική απώλεια της σκέψης (η οποία οδηγεί στην άρνηση της λογικής), η απώλεια του αισθήματος της προσωπικής ευθύνης (που οδηγεί στην απουσία ελέγχου του πάθους).

Το συμπέρασμα το οποίο βγαίνει από την περιγραφή αυτής της μη αντιπροσωπευτικής εικόνας της συμπεριφοράς του ανθρώπου στη μάζα, είναι ότι η μάζα από τη φύση της πάντοτε είναι ακατάστατη, χαοτική και εξαιτίας αυτού είναι απαραίτητος γι’ αυτήν ένας «οδηγός, αρχηγός, ηγέτης» τον ρόλο του οποίου μπορεί να επιτελέσει η *ελίτ*. Αυτά τα συμπεράσματα βγήκαν με βάση την εξέταση μεμονωμένων περιστατικών που χαρακτηρίζουν την εμφάνιση της μάζας και κυρίως τη δική της έκφραση σε συνθήκες πανικού. Κάποιες άλλες εμπειρικές διαπιστώσεις δεν αναφέρθηκαν, καθώς σε αυτές ο πανικός αποδεικνύεται μοναδική μορφή ενέργειας των μαζών, αν και οι περαιτέρω παρατηρήσεις γι’ αυτήν τη μοναδική μορφή υπήρξαν υπερ-λουστραρισμένες και τέθηκαν πάνω από όλες τις άλλες μαζικές ενέργειες.

Στην ψυχολογία των μαζών εμφανίζεται μια οξύτατη ταξική απόχρωση. Το τέλος του 19ου αιώνα εορτάστηκε με πολυάριθμες κινητοποιήσεις του προλεταριάτου, που υποχρέωσε την αστική ιδεολογία να αναζητήσει τρόπους για να αιτιολογήσει τις διάφορες αντιδραστικές ενέργειες και να κατευθυνθεί ενάντια στις μαζικές κινητοποιήσεις. Ευρεία διάδοση γνωρίζει η άποψη ότι το τέλος του 19ου και η αρχή του 20ού αιώνα είναι η εποχή (“σεζόν”) του όχλου. Όταν ο άνθρωπος χάνει την ατομικότητά του, υποτάσσεται στις παρορμήσεις, στα πρωτόγονα ένστικτα και εξαιτίας αυτού εύκολα καταφεύγει σε διάφορες άλογες ενέργειες. Η ψυχολογία των μαζών βρίσκεται στον κυκλώνα αυτών των διαθέσεων. Μένοντας πιστός στις θέσεις της θεωρίας του ο Lebon εμφανίζεται αντίθετος με την οκτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση, ερμηνεύοντάς την σαν άλογο κίνημα των μαζών.

Όσον αφορά την καθαρά θεωρητική σημασία της ψυχολογίας των μαζών, αυτή αποδεικνύεται ανειλικρινής (διπρόσωπη). Από τη μία πλευρά μ' αυτήν τέθηκε το ζήτημα για την αλληλοσυμπεριφορά της προσωπικότητας και της κοινωνίας, αλλά από την άλλη πλευρά η επίλυσή του δεν στάθηκε καθόλου τεκμηριωμένη. Στη δεδομένη περίπτωση τυπικά αναγνωριζόταν σημαντική υπεροχή του ατόμου έναντι της κοινωνίας, όμως η ίδια η κοινωνία τελείως αυθαίρετα υποβιβάζοταν σε "όχλο", και μάλιστα τονίζοταν ως ένα "παρόμοιο υλικό" που φαινόταν και συμπεριφερόταν με μονομερή τρόπο, αφού ο ίδιος ο "όχλος" ή "μάζα" ήταν σταθεροποιημένη, παγιωμένη σε μία και μοναδική συνθήκη στην κατάσταση του πανικού από την άποψη της συμπεριφοράς. Εξαιτίας αυτού, κάποια πιο σοβαρή συμμαχία για την περαιτέρω τύχη της κοινωνικής ψυχολογίας ή ψυχολογίας των μαζών δεν εμφανίστηκε.

Η τρίτη αντίληψη, η οποία βρίσκεται στη μέση των πρώτων αυτόνομων κοινωνικο-ψυχολογικών κατασκευών, είναι η **θεωρία των ενστίκτων** στην κοινωνική συμπεριφορά του άγγλου ψυχολόγου McDougall (1871-1938), ο οποίος μετόικισε το 1920 στις ΗΠΑ και συνέχισε να εργάζεται εκεί. Η εργασία του McDougall *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία* εκδίδεται το 1908 και αυτό το έτος εκτιμάται ως έτος για την τελική επικύρωση της κοινωνικής ψυχολογίας ως αυτόνομης επιστήμης (κατά το ίδιο έτος στις ΗΠΑ εκδίδεται και το βιβλίο του κοινωνιολόγου E. Ross *κοινωνική ψυχολογία* και μ' αυτόν τον τρόπο αρκετά συμβολικά στην πορεία ενός έτους δημιουργήθηκε για πρώτη φορά συστηματικό ακαδημαϊκό έτος σε μία και την αυτή επιστήμη από έναν ψυχολόγο και έναν κοινωνιολόγο). Το έτος αυτό πολύ συμβατικά μπορεί να γίνει αποδεκτό ως η αρχή της νέας εποχής στην κοινωνική ψυχολογία, εφόσον πολύ πριν ακόμη το 1879, ο J. Boldayn δημοσίευσε τις *Έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία*, οι οποίες μπορούν επίσης να αξιώσουν ότι αποτελούν το πρώτο συστηματικό εγχειρίδιο. Ο Boldayn ειδικότερα (υπό την επίδραση του Tard) εξέλιξε την άποψη των δύο ειδών κληρονομικότητας, της *φυσικής* και της *κοινωνικής*, η τελευταία από τις οποίες οικοδομήθηκε πάνω στη μίμηση. Στην κοινωνία επιτελείται "ανταλλαγή των υποβολών" και ακριβώς αυτή ρυθμίζει τις αλληλοσυμπεριφορές των ανθρώπων.

Η βασική θέση στη θεωρία του McDougall βρίσκεται στο ότι ως αιτία για την κοινωνική συμπεριφορά αναγνωρίζονται τα έμφυτα ένστικτα. Αυτή η άποψη αποτελεί την πραγματοποίηση της γενικότερης αρχής που γίνεται αποδεκτή από τον McDougall, η επιδίωξη προς κάποιον σκοπό, πράγμα που είναι κοινό και στα ζώα και στον άνθρωπο. Ακριβώς αυτή η αρχή είναι ιδιαίτερα σημαντική στην αντίληψη του McDougall σε αντιδιαστολή με τον συμπεριφορισμό – behaviourism – ο οποίος ονομάζει τη συμπεριφορά που θεμελιώνεται απ' αυτόν «σκοπού ή σκόπιμη» ή ορμονική (ορμόνη – ορμή = επιδίωξη, επιθυμία, έφεση). Ακριβώς η «ορμή» εμφανίζεται ως κινητήριος δύναμη του διαισθητικού χαρακτήρα, η οποία ερμηνεύει την κοινωνική συμπεριφορά. Στην ορολογία του McDougall η «ορμή πραγματοποιείται στην ποιότητα των ενστίκτων» (ή αργότερα στις «ροπές»).

Η ποικιλία των ενστίκτων σε κάθε άνθρωπο εμφανίζεται ως αποτέλεσμα μιας ορισμένης ψυχοφυσιολογικής προδιάθεσης, στην ύπαρξη κληρονομικά στερεότυπων χαρακτηριστικών και στην απελευθέρωση νευρικής ενέργειας. Τα ένστικτα περιλαμβάνουν το εξαπτικό, το συγκινησιακό και το κινητικό μέρος με νευρολογικούς όρους (reserption, emotion, και afferent). Μ' αυτόν τον τρόπο όλα όσα συμβαίνουν στον χώρο της συνείδησης βρίσκονται σε άμεση εξάρτηση με αυτές τις ασυνείδητες αρχές. Η εσωτερική έκ-

φραση των ενστίκτων είναι κυρίως οι συγκινήσεις. Η σχέση μεταξύ ενστίκτων και συγκινήσεων έχει συστηματικό και καθορισμένο χαρακτήρα.

Ο McDougall αριθμεί επτά ζεύγη σχέσεων μεταξύ τους: το ένστικτο για αγώνα και τα αντίστοιχά του οργή και φόβος, το ένστικτο για φυγή και το αίσθημα για αυτοσυντήρηση, το ένστικτο της αναπαραγωγής του γένους και τη ζήλια, τη γυναικεία ντροπαλότητα, το ένστικτο της απόκτησης και το αίσθημα για ιδιοκτησία, το ένστικτο της δημιουργίας και το αίσθημα οικοδόμησης, το ένστικτο του κοπαδιού και το αίσθημα του ανήκειν. Από τα ένστικτα προκύπτουν όλα τα κοινωνικά συστήματα και οι θεσμοί, η οικογένεια, το εμπόριο, οι διάφορες κοινωνικές διαδικασίες, και πρώτα απ' όλα ο πόλεμος. Η μερική αναφορά στη θεωρία του McDougall γίνεται εξαιτίας του ότι ένα σύνολο ερευνητών είχαν την τάση να βλέπουν σ' αυτήν την πραγματοποίηση της δαρβινικής τακτικής, παρότι είναι γνωστός ο μηχανικός τρόπος της μεταφοράς της εξελικτικής διαδικασίας των ειδών στα κοινωνικά φαινόμενα, ένας τρόπος που χάνει πλέον κάθε επιστημονική σημασία.

Παρόλη την τεράστια αναγνώριση και εκλαϊκευση των ιδεών του McDougall ο ρόλος τους στην ιστορία της επιστήμης αποδείχθηκε πάρα πολύ αρνητικός. Η ερμηνεία της κοινωνικής συμπεριφοράς με την άποψη για κάποια αυθόρμητη επιδίωξη ως προς έναν σκοπό νομιμοποιούσε τη σημασία των άλογων, ασυνείδητων έλξεων κινητήριας δύναμης όχι μόνο για το άτομο αλλά και για την ανθρωπότητα, κι εξαιτίας αυτού, όπως και στη γενική ψυχολογία, το ξεπέραςμα των απόψεων για τη θεωρία των ενστίκτων χρησίμευσε στη συνέχεια ως μια σοβαρή περίοδος στη διαμόρφωση της κοινωνικής ψυχολογίας.

Με ποια τελικά θεωρητική αποσκευή απέμεινε η κοινωνική ψυχολογία, εφόσον είχαν πλέον οικοδομηθεί και αποδομηθεί αυτές οι πρώτες δικές της αντιλήψεις; Πρώτα απ' όλα, εμφανώς η δική τους θετική σημασία βρίσκεται στο ότι διαμορφώθηκαν και τέθηκαν ξεκάθαρα αληθινά σοβαρά ζητήματα που μένουν ανοιχτά για επίλυση σχετικά με την αντιστοιχία μεταξύ της συνείδησης του ατόμου και της συνείδησης της ομάδας, με τις κινητήριες δυνάμεις της κοινωνικής συμπεριφοράς κ.λπ. Ενδιαφέρον επίσης είναι κι αυτό, ότι στις πρώτες κοινωνικο-ψυχολογικές δοκιμές από την αρχή ακόμη αναζητούνται τρόποι και τακτικές για την επίλυση των προβλημάτων που τίθενται από δύο πλευρές: από την πλευρά της ψυχολογίας και από την πλευρά της κοινωνιολογίας.

Η πρώτη περίπτωση αναπόφευκτα κατέληγε στο ότι όλες οι λύσεις προτείνονται από τη θέση του ατόμου, αναφέρονται στον ψυχισμό του, άρα η μετάβαση προς την ψυχολογία της ομάδας δεν ερμηνευόταν έστω και σε ελάχιστο βαθμό. Στη δεύτερη περίπτωση γίνονται τυπικές δοκιμές, να απομακρυνθεί από την «κοινωνία» το άτομο όμως τότε η ίδια η «κοινωνία» εγκλωβίζεται στην ψυχολογία και υιοθετεί τον τυπικό ψυχολογισμό των κοινωνικών σχέσεων και συμπεριφορών. Αυτό σήμαινε ότι από μόνι τους ούτε ο «ψυχολογικός» ούτε ο «κοινωνιολογικός» τρόπος έδιναν σωστές λύσεις, αν οι αντιλήψεις της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, επάνω στις οποίες αυτοί οι τρόποι στηρίζονται, αποδεικνύονταν μεθοδολογικά ασύστατες. Τέλος, οι πρώτες κοινωνικο-ψυχολογικές αντιλήψεις αποδεικνύονται αδύναμες και εξαιτίας του ότι δεν στηρίζονται σε καμία ερευνητική πρακτική, δεν θεμελιώνονται σε έρευνες, στο πνεύμα των παλιών φιλοσοφικών δομών, απλά υπήρξαν «συλλογισμοί» με αφορμή τα κοινωνικο-ψυχολογικά προβλήματα, χωρίς όμως τη δική τους έρευνα.

Παρότι όμως επιτελέστηκε μια σοβαρή εργασία, η κοινωνική ψυχολογία είναι "δηλωμένη" ως αυτόνομη επιστήμη και έχει το δικαίωμα ύπαρξης. Τώρα πλέον έχει την ανά-

γκη από τη δική της πειραματική βάση, αφού η ψυχολογία εκείνο τον καιρό είχε συγκεντρώσει αρκετή εμπειρία στην αξιοποίηση της πειραματικής μεθόδου. Επόμενη περίοδος στην εξέλιξη της επιστήμης μπορούσε πλέον να γίνει μόνο η πειραματική περίοδος.

Όμως πριν περάσουμε στα χαρακτηριστικά αυτού του επόμενου σταδίου, πρέπει να ειπωθούν λίγα λόγια και για τη γέννηση μιας τελείως νέας παράδοσης στην εξέλιξη των θεωρητικών βάσεων της κοινωνικής ψυχολογίας. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τη δημιουργία των προϋποθέσεων της κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης στο σύστημα του μαρξισμού.

Κοινωνικο-ψυχολογική γνώση στο σύστημα του μαρξισμού

Τα μέσα του 19ου αιώνα σηματοδοτούνται από την ίδρυση της μαρξιστικής κοσμοθεωρίας και είναι φυσικό ότι ολόκληρο το σύστημα της κοινωνιογνωσίας εμπλέκεται στην πολεμική μεταξύ εκείνης και των αστικών θεωριών για την κοινωνική εξέλιξη. Στην κοινωνιολογία αυτή η πολεμική για τον μαρξισμό απέκτησε χωρίς καθυστέρηση ανοιχτό χαρακτήρα. Λίγο διαφορετικά εξελίχθηκαν τα πράγματα στην κοινωνική ψυχολογία. Εφόσον σε σημαντικό βαθμό αυτή προσανατολιζόταν και προς την ψυχολογία, ο άμεσος διάλογος με τον μαρξισμό εδώ παρουσιάστηκε σημαντικά σε μικρότερο βαθμό, αν και η "συνάντηση" της κοινωνικής ψυχολογίας με τον μαρξισμό, εννοείται, υπήρξε αναπόφευκτη. Και αυτή έγκειται στο ότι κατά το 1913 ο J. Bolduyn υπέδειξε το *Κεφάλαιο* του Κ. Marx μέσω των εργασιών του, υπό την επιρροή του οποίου πραγματοποιήθηκε η ριζική μεταβολή στις αντιλήψεις για τις σχέσεις μεταξύ της ατομικής και της κοινωνικής συνείδησης.

Αυτή η μεταβολή όμως δεν σημαίνει ότι η διαμορφούμενη επίσημη κοινωνική ψυχολογία αντιλαμβάνεται τις ιδέες του μαρξισμού. Απεναντίας υποδέχεται τις μαρξιστικές ιδέες εχθρικά. Η μη αποδοχή των μεθοδολογικών αρχών του μαρξισμού οδηγεί ένα σύνολο συγγραφέων των κοινωνικο-ψυχολογικών θεωριών στον ακραίο εκχυδαϊσμό, μέχρι και στη διαστρέβλωση των ιδεών του μαρξισμού. Έτσι για παράδειγμα ο Lebon χρεώνεται από τον μαρξισμό τη σκέψη ότι γι' αυτόν η κινητήρια δύναμη της κοινωνικής εξέλιξης είναι τα οράματα της ανάγκης για τροφή κ.λπ. Εφόσον η επαγγελματική ψυχολογία επίσης δεν αποδέχεται τις ιδέες του μαρξισμού, διαμορφώνονται δύο αυτόνομες παραδόσεις στην εξέλιξη της κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης. Η μία συνεχίζει τη γραμμή του καθορισμού της επιστήμης αυτής από το γενικό σύστημα της αστικής κοσμοαντίληψης και η άλλη διαμορφώνει τις νέες αρχές σχετικά με την κοινωνικο-ψυχολογική γνώση στο σύστημα του μαρξισμού.

Η εξέλιξη της μαρξιστικής παράδοσης στο σύστημα της κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης έχει μια σειρά ιδιαίτερων γνωρισμάτων (G. Andreeva, 1976). Σε ορισμένες σχέσεις η κοινωνική ψυχολογία εμφανίζεται ως κοινωνική επιστήμη, το οποίο σημαίνει ότι άμεσα αποδέχεται τις θεμελιώδεις θεωρητικές αρχές του μαρξισμού σε σχέση με την ουσία των κοινωνικών φαινομένων, την κατανόηση της φύσης του ανθρώπου και της κοινωνίας. Στη δεδομένη περίπτωση η μαρξιστική παράδοση μπορεί να παρακολουθηθεί πώς αυτές οι καταστάσεις ενσωματώνονται στη συγκεκριμένη μελέτη των επιμέρους κοινωνικο-ψυχολογικών φαινομένων. Σε άλλες σχέσεις η κοινωνική ψυχολογία παρόμοια με τις φυσικές επιστήμες αποδέχεται τις γενικές φιλοσοφικές αρχές του μαρξισμού και τις εφαρ-

μόζει με ιδιάζοντα τρόπο στην ανάλυση των δικών της προσωπικών αντικειμένων. Το να ακολουθηθεί η εξέλιξη της μαρξιστικής παράδοσης εδώ σημαίνει να ερευνηθεί ολόκληρο το οπλοστάσιο της κοινωνικής ψυχολογίας, να σχεδιαστεί κατά πόσο οι ίδιες οι αρχές της οργάνωσης της επιστημονικής γνώσης, που προτείνονται από τον μαρξισμό, εφαρμόζονται στην ερευνητική πρακτική.

Ιδιαιτερότητα στην ιστορική εξέλιξη της μαρξιστικής κοινωνικής ψυχολογίας στάθηκε το γεγονός ότι η αποδοχή της μαρξιστικής θεωρίας και της μαρξιστικής μεθόδου γίνεται σε διαφορετικό βαθμό κατά τις επιμέρους χρονικές περιόδους. Οι σημαντικότερες θεωρητικές βάσεις της κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης υπήρξαν – όπως είναι γνωστό – διατυπωμένες ακόμη στις εργασίες των Marx και F. Engels και των V.I. Lunatsarski, A. Gramsci, A. Bebel, A. Labriola κ.λπ. Εδώ δεν γίνεται λόγος μόνο για την επεξεργασία και την παρουσίαση των γενικών αρχών για την κοινωνική εξέλιξη ως αφετηρία για την κοινωνική ψυχολογία, αλλά και για την εμφάνιση των πλέον εξειδικευμένων ζητημάτων σ' αυτόν τον χώρο της γνώσης, έστω και από γενική άποψη.

Φυσικά η ανάλυση των κοινωνικο-ψυχολογικών φαινομένων στο σύστημα του μαρξισμού πραγματοποιούνταν στη βάση της υλιστικής (materialismus) αντίληψης για την ιστορία. Αυτό σήμαινε ότι πρώτα απ' όλα η ίδια κοινωνική ζωή εξεταζόταν ως αιτιολογημένη από τις υλικές συνθήκες της ζωής της κοινωνίας. Μια τέτοια τακτική διέφερε ριζικά από εκείνες τις ερμηνείες της επίδρασης των κοινωνικών παραγόντων στην εξέλιξη του ψυχισμού, οι οποίες υποδείκνυαν κάποιες εκδοχές της παραδοσιακής κοινωνικο-ψυχολογικής τακτικής. Έτσι για παράδειγμα από την πλευρά της κοινωνιολογίας οι προτάσεις για αναγνώριση της αρχής του κοινωνικού «στοιχείου» στο άτομο και την κοινωνία έγιναν όπως είχαν ήδη σημειωθεί κατά την αντίληψη του E. Durkheim. Εμφανής όμως ακόμη και σ' αυτήν την «ισχυρότερη» ποικιλία, η ιδέα «κοινωνικότητα» κατανοείται άκρως μονομερώς και δεν είναι συνδεδεμένη με την ιδέα της πρωταρχικότητας των υλικών συνθηκών της ζωής της κοινωνίας: κατά την ακριβή έκφραση του M.G. Jiarusevski, αυτό είναι «κοινωνικότητα χωρίς υλικότητα».

Εξαιτίας αυτού, η εξέλιξη των κοινωνικο-ψυχολογικών ιδεών ακριβώς στη βάση της υλιστικής κατανόησης της ιστορίας ζήτημα νέας αρχής υπήρξε, που επέτρεψε αμέσως να γίνει με ακρίβεια ο καθορισμός της θέσης της ψυχολογικής πλευράς των κοινωνικών φαινομένων σε ολόκληρο το σύστημα των κοινωνικών σχέσεων – συμπεριφορών. Το βάρος δόθηκε με τέτοιο τρόπο, που ο ρόλος αυτής της ψυχολογικής πλευράς σε καμία περίπτωση δεν θα αποκηρυσσόταν. Ο Plehanov (1956) πολύ πρώιμα επισημαίνει ότι «για τον Marx το πρόβλημα για την ιστορία ήταν επίσης ψυχολογικό πρόβλημα». Υπογράμμιζε μόνο το γεγονός του ορισμού αυτής της ψυχολογικής πλευράς από τις βαθύτερες διαδικασίες της υλικής ζωής των ανθρώπων.

Ακριβώς σ' αυτή τη βάση ανακαλύφθηκαν πολύ σημαντικές νομοτέλειες των κοινωνικο-ψυχολογικών φαινομένων. Βαρύτητα δόθηκε πρώτα απ' όλα στην αποκάλυψη της θέσης της κοινωνικής ψυχολογίας στις τάξεις των άλλων κοινωνικών ομάδων και στο σύστημα της κοινωνικής συνείδησης. Αυτή έχει ερμηνευθεί ως ένα ορισμένο επίπεδο (χαμηλότερο σε σύγκριση με την ιδεολογία) της κοινωνικής συνείδησης, η οποία όμως παίζει μεγάλο ρόλο στην κοινωνική εξέλιξη. Στη βάση αυτού του ορισμού έγινε ανάλυση της κοινωνικής ψυχολογίας των διαφορετικών τάξεων στην καπιταλιστική κοινωνία. Μαζί

μ' αυτό ερευνήθηκε η δομή των μαζικών αφυπνίσεων των ανθρώπων, όπως οι κοινωνικές διαθέσεις, οι αυταπάτες, οι παραπλανήσεις.

Αυτό υπήρξε σημαντικό σε σχέση με την ανάλυση των πραγματικών κινητήριων δυνάμεων στην ιστορική πορεία. Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στον χαρακτηρισμό της μαζικής συνείδησης στις περιόδους των μεγάλων ιστορικών μετακινήσεων, συγκεκριμένα στο πώς αλληλεπιδρούν σε τέτοιες καταστάσεις η ιδεολογία και η συνήθης συνείδηση των μαζών. Όπως φαίνεται από τη σύντομη αναφορά, μεγαλύτερη εξέλιξη στον μαρξισμό εκείνης της εποχής έχουν τα προβλήματα που περιλαμβάνονται άμεσα στην επεξεργασία της θεωρίας της επαναστατικής διαδικασίας, η οποία γίνεται κατανοητή, αν ληφθεί υπόψη το βασικό ιστορικό καθήκον, το οποίο επέλυε η θεωρία της επαναστατικής εργατικής τάξης.

Φυσικά η εμφάνιση όλων αυτών των προβλημάτων πλεκόταν στον ιστό της κοινωνικής θεωρίας του μαρξισμού και δεν παρουσιαζόταν με τη μορφή έτοιμων θέσεων της κοινωνικής ψυχολογίας ως ειδικού επιστημονικού αντικειμένου. Αλλά ακριβώς η συμμετοχή της διάστασης στην ανάλυση της ψυχολογικής των κοινωνικών διαδικασιών στα πλαίσια της γενικής κοινωνιολογικής θεωρίας έθεσε την κοινωνική ψυχολογία μπροστά σ' έναν συγκεκριμένο μεθοδολογικό κανόνα. Πολύ πριν από τις σύγχρονες προσπάθειες της δυτικής κοινωνικής ψυχολογίας να βρεθεί «κοινωνικό περιεχόμενο» που να συμμετέχει στο σύστημα των κοινωνικο-ψυχολογικών γνώσεων, στις κλασικές μαρξιστικές εργασίες υπήρχε δεδομένο ένα ξεκάθαρο και πλήρες πρόγραμμα για την εξέταση όλων των κοινωνικών ψυχικών φαινομένων ακριβώς σε ένα τέτοιο «περιεχόμενο».

Τέτοιες λύσεις σχετικά με αρχές είχαν βρεθεί και σε άλλα τμήματα της κοινωνικής ψυχολογίας, συνδεδεμένα με τη μελέτη της προσωπικότητας, του μικρο-περιβάλλοντος της διαμόρφωσής της (εκείνο το οποίο στη συνέχεια άρχισε να ονομάζεται πρόβλημα για τις μικρές ομάδες), τους τρόπους επαφής, τους μηχανισμούς της κοινωνικής ψυχικής επίδρασης. Και σ' αυτές τις περιπτώσεις εννοείται δεν γινόταν λόγος για τη διαμόρφωση ειδικών κοινωνικο-ψυχολογικών θεωριών ή για την επεξεργασία συγκεκριμένων μεθόδων έρευνας, αλλά για τη θεμελίωση των *φιλοσοφικών λόγων* (επιχειρημάτων) της κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης και μαζί μ' αυτήν για τη δημιουργία της *κοινής μεθοδολογίας* της κοινωνικο-ψυχολογικής έρευνας.

Για εκείνη την ιστορική περίοδο που γίνεται λόγος εδώ, το άλλο τμήμα του καθήκοντος, δηλαδή η συγκεκριμένη επιστήμη να υιοθετήσει μεθόδους και μέσα για την ανάλυση την καθορισμένη από το φιλοσοφικό πρόγραμμα, εμφανώς δεν μπόρεσε να επιλυθεί. Η μαρξιστική παράδοση σ' αυτήν την άποψη της επιστήμης μπόρεσε να αρχίσει να διαμορφώνεται μόνο στις συνθήκες συνένωσης των καθορισμένων από τον μαρξισμό φιλοσοφικών βάσεων των γνώσεων με την ερευνητική πρακτική, η οποία μέχρι τότε εξελισσόταν στο περιθώριο τελείως διαφορετικών παραδόσεων. Γι' αυτό υπήρξε αναγκαίο οι επαγγελματίες επιστήμονες κοινωνικοί ψυχολόγοι να ενστερνιστούν τη μαρξιστική ιδεολογία και τη μαρξιστική κοσμοθεωρία. Μια τέτοια κατάσταση έγινε πραγματικά δυνατή αμέσως μετά τη σοσιαλιστική επανάσταση, αλλά και τότε, όπως είδαμε, για την επίλυση των ζητημάτων απαιτούνταν ένα ορισμένο χρονικό διάστημα.

Σήμερα πλέον μπορούμε να μιλήσουμε για τη διαμόρφωση της μαρξιστικής παράδοσης στην κοινωνική ψυχολογία ως σύστημα της επιστημονικής γνώσης. Η μαρξιστική

παράδοση σε σημαντικό βαθμό είναι “ισότιμη σε δικαιώματα” με τη μη μαρξιστική παράδοση, καθώς και η μία και η άλλη δεν κατέχουν μόνο τη δική τους ιδιαίτερη φιλοσοφική βάση, αλλά και μια προσδιορισμένη ερευνητική πρακτική και εκτός αυτού χαρακτηρίζονται από ένα καθορισμένο και θεσμοθετημένο επίπεδο. Το γεγονός ότι η εξέλιξη της καθεμίας απ’ αυτές τις παραδόσεις στο σύνολό τους συνδέεται με διαφορετικούς τύπους κοινωνίας (παρότι επιμέρους εκφράσεις της μαρξιστικής παράδοσης έχουν εμφανιστεί και στις καπιταλιστικές χώρες), “διαχωρίζεται” ξεκάθαρα και οι κοινωνικές λειτουργίες και τα καθήκοντα της επιστήμης και υποτάσσονται στους σκοπούς και τα καθήκοντα της αντίστοιχης κοινωνίας.

Πειραματική περίοδος στην εξέλιξη της κοινωνικής ψυχολογίας

Κατά την περίοδο για την οποία έγινε λόγος, αυτή η πειραματική πρακτική διαμορφώνεται στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινωνικής ψυχολογίας που εξελίσσεται εκτός της μαρξιστικής παράδοσης. Η αρχή του 20ού αιώνα και ιδιαίτερα το διάστημα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εκτιμάται ως η έναρξη της μεταβολής της κοινωνικής ψυχολογίας σε πειραματική επιστήμη. Για την επίσημα αναγνωρισμένη έναρξη της περιόδου χρησιμεύει το περίγραμμα που προτάθηκε από τους B. Moudé στην Ευρώπη και Olorot στις ΗΠΑ στο οποίο έχουν διατυπωθεί οι απαιτήσεις (όροι) για τη μεταβολή της κοινωνικής ψυχολογίας σε πειραματική επιστήμη. Σ’ αυτήν τη δική της παραλλαγή η κοινωνική ψυχολογία εξελίσσεται κυρίως στις ΗΠΑ, όπου η ραγδαία διαμόρφωση των καπιταλιστικών δομών στην οικονομία παροτρύνει προς την πρακτική των εφαρμοζόμενων ερευνών και εξαναγκάζει τους ψυχολόγους να στραφούν στη δυναμική κοινωνικο-ψυχολογική θεματολογία. Ιδιαίτερα κερδίζει έδαφος στις συνθήκες της εξαπλωσμένης οικονομικής κρίσης. Η αδυναμία της παλιάς κοινωνικής ψυχολογίας μπροστά στη θέα των νέων καθηκόντων και απαιτήσεων έγινε εμφανής.

Από θεωρητική άποψη η υπέρβαση της παλιάς παράδοσης πήρε τη μορφή της κριτικής σε σχέση με την αντίληψη του Mc Dougall, η οποία σε πολύ μεγάλο βαθμό αντανακλούσε όλες τις αδυναμίες της επιστήμης από την προηγούμενη περίοδο. Στην εξέλιξη της ψυχολογίας σε αυτή την περίοδο χαραχθηκαν καθαρά τρεις τακτικές: η ψυχανάλυση, ο συμπεριφορισμός και η θεωρία της μορφής (Gestalt theory). Στη βάση της αυτή η κοινωνική ψυχολογία άρχισε να στηρίζεται σε απόψεις διατυπωμένες μ’ αυτή την τακτική. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη συμπεριφοριστική τακτική, η οποία φάνταζε ιδεώδης για να οικοδομηθεί μια πειραματική επιστήμη.

Από την οπτική των αντικειμένων της έρευνας πολλή προσοχή άρχισε να δίνεται στη μικρή ομάδα. Σε ορισμένο βαθμό σ’ αυτό συνέτεινε η ίδια η προσέλευση στις πειραματικές μεθόδους, η αξιοποίηση των οποίων είναι εφικτή μόνο στις έρευνες των διαδικασιών που απορρέουν από τις μικρές ομάδες. Από μόνη της η βαρύτητα που δόθηκε στην εξέλιξη των πειραματικών μεθόδων σήμαινε αναμφισβήτητο πρόοδο στην εξέλιξη της κοινωνικο-ψυχολογικής γνώσης. Όμως αυτή η τάση εξελίσσεται σε εκείνες τις συγκεκριμένες συνθήκες στις ΗΠΑ και μια παρόμοια εξώθηση και σε άλλες περιστάσεις γρήγορα οδηγεί σε μονόπλευρη εξέλιξη της κοινωνικής ψυχολογίας. Δεν είναι μόνο ότι αυτή χάνει το ενδιαφέρον για τη θεωρία, αλλά και το ότι η γέννηση της ιδέας για θεωρητική κοινωνική ψυχολογία την καθιστά εκτεθειμένη. Όπως υπογραμμίζουν μια σειρά αμερικανοί συγγραφείς, μεμονωμένοι επιστήμονες, που έχουν μεράκι για τις θεωρητικές

έρευνες, τρομοκρατούνται από την απώλεια της εμπιστοσύνης στη δική τους επιστημονική εγκυρότητα, ενώ παρόμοια γεύση προκαλεί, δυστυχώς, σ' αυτούς πολλές φορές και η περιφρόνηση.

Στην αμερικανική κοινωνιολογία εκείνο τον καιρό αρχίζει πάρα πολύ δυνατά να ακούγεται η αντιπαράθεση της έρευνας ως αισιόδοξης μορφής της οργάνωσης και της επιστημονικής διαδικασίας και της εκμετάλλευσης (καπηλείας) της θεωρίας ως απλού συλλογισμού (κρίσης) με δεδομένη αφορμή. Από μόνη της η λογική απαίτηση να εξετάζεται η έρευνα ως βασική μορφή για την οργάνωση της επιστημονικής γνώσης μεταβάλλεται σε αφορισμό των θεωρητικών εργασιών, οι οποίες αρχίζουν να ταυτίζονται με «καπηλεία». Εξαιτίας αυτού, η πειραματική περίοδος στην εξέλιξη της πειραματικής ψυχολογίας, ειδικότερα στη δική της αμερικανική παραλλαγή (και ακριβώς αυτή η παραλλαγή γίνεται κυρίαρχη στη Δύση), πολύ γρήγορα αρχίζει να συνοδεύεται με μια σειρά αρκετά αιχμηρών αντιρρήσεων.

Από τη μία πλευρά, ακριβώς στα πλαίσια αυτής της περιόδου η κοινωνική ψυχολογία συλλέγει δύναμη σαν επιστημονική γνώση. Εκτελέστηκαν πολυάριθμες έρευνες στον τομέα των μικρών ομάδων, έγιναν μεθοδολογίες, αντικείμενο επεξεργασίας που αργότερα μπήκαν σε όλα τα συγγράμματα ως κλασικές, συγκεντρώθηκε μεγάλη εμπειρία στην εκτέλεση των εφαρμοσμένων ερευνών κ.λπ. Από την άλλη πλευρά, ο υπερβολικός ζήλος για τις μικρές ομάδες τις μετατρέπει σε ένα ιδιόμορφο "απόστημα" (γερμ. fluss) της κοινωνικής ψυχολογίας, ως αποτέλεσμα του οποίου ο προβληματισμός συνδέεται με τις ιδιαιτερότητες των μαζικών διαδικασιών, της δικής τους ψυχικής πλευράς εξαιρείται πρακτικά από την ανάλυση. Μαζί με την κριτική της πρωτόγονης μορφής της ανάλυσης αυτών των φαινομένων στις πρώτες κοινωνικο-ψυχολογικές αντιλήψεις καταρρίπτονται και τα ίδια τα προβλήματα.

Η κοινωνική ψυχολογία πλήρωσε ακριβώς αυτές τις αντιφάσεις. Όλο το πάθος του πειραματικού προσανατολισμού εξαντλήθηκε στο να δοθούν πιστοποιημένες γνώσεις για τα πραγματικά προβλήματα της κοινωνίας και στον ίδιο χρόνο η συγκεκριμένη ενσωμάτωση αυτού του προσανατολισμού ξεκαθάρισε απόλυτα –όποιο και να ήταν– το κοινωνικό περιεχόμενο από πάρα πολλές έντεχνα εκτελούμενες εργαστηριακές έρευνες. Όλες αυτές οι ψυχολογικές τάσεις εμφανίζονται στη δυτική κοινωνική ψυχολογία. Μία από αυτές τις τάσεις κατά την κρίσιμη φάση της επιστήμης (αλλά οι διαπιστώσεις για την ακριβή κατάσταση στη σύγχρονη κοινωνικο-ψυχολογική βιβλιογραφία είναι περισσότερο από αρκετές) είναι η αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για τη θεωρητική γνώση.

Δεν μπορούμε να πούμε ότι κατά την περίοδο της δεκαετίας του '30, δηλαδή κατά την περίοδο της μεγάλης έκρηξης των πειραματικών ερευνών, οι θεωρητικές έρευνες είχαν γενικά εξαφανιστεί. Αυτές δεν ήταν δημοφιλείς, αλλά ολιγάριθμες, ωστόσο συνέχιζαν να υπάρχουν. Τότε το ενδιαφέρον γι' αυτές εμφανώς αυξήθηκε. Αυτές επικεντρώνονται κυρίως γύρω από τέσσερις κατευθύνσεις: τον συμπεριφορισμό, την ψυχανάλυση, τις ονομαζόμενες γνωστικές θεωρίες και την αλληλεπίδραση (Interaction) (Andreev et al., 1978). Από τις τέσσερις αναφερόμενες κατευθύνσεις τρεις παρουσιάζουν κοινωνικο-ψυχολογικές παραλλαγές των βασικών ρευμάτων σε ψυχολογική βάση, ενώ η τέταρτη κατεύθυνση (Interaction) εκπροσωπεί μια κοινωνιολογική πηγή.